

**A VAJDASÁGI MAGYAROK POLITIKAI
ESZMETÖRTÉNETE ÉS ÖNSZERVEZŐDÉSE
1989–1999**

SZERKESZTETTE:
LOSONCZ MÁRK – RÁCZ KRISZTINA

**A VAJDASÁGI MAGYAROK POLITIKAI
ESZMETÖRTÉNETE ÉS ÖNSZERVEZŐDÉSE
1989–1999**

L'Harmattan

Budapest, 2018

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia Domus Alapítványának támogatásával készült.

© Losoncz Márk, 2018

© Rácz Kriszina, 2018

© L'Harmattan Kiadó, 2018

ISBN 978-963-414-479-3

L'Harmattan France

5-7 rue de l'École Polytechnique

75005 Paris

T: 33.1.40.46.79.20

Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL

Via Degli Artisti 15, 37

10124 Torino

T: (39) 011.817.13.88 / (39) 348.39.89.198

Email: harmattan.italia@agora.it

A kiadásért felel a L'Harmattan Kiadó ügyvezetője.

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.

Tel.: (36) 1-267-5979

www.harmattan.hu

webshop.harmattan.hu

Recenzensek: Beretka Katinka, Magyar Attila, Vukman Péter

Olvasószerkesztő és műszaki szerkesztő: Losoncz-Kelemen Emese

Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: Tomcsányi Péter

A kötet szerzői

Dévavári Zoltán (Szabadka, 1977) történész, az Újvidéki Egyetem Magyar Tan nyelvű Tanítóképző Karának docense, a Veritas Történetkutató Intézet tudományos munkatársa. Doktori tanulmányait a Szegedi Tudományegyetemen végezte. Szabadkán és Budapesten él. Írásai magyar, szerb és angol nyelven jelentek meg. Fontosabb művei: *Új partok felé. Kisebbségi kiütkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918–1923)*. (Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2014), *A szabadkai zsidóság eszme- és politikatörténete (1918–1944)*. (GlobeEDIT-OmniScriptum GmbH & Co. KG., Saarbrücken, 2016), *Egyetemestörténelem az ókortól a rendszerváltásig. Egyetemi tankönyv*. (Újvidéki Egyetem – MTTK, Szabadka, 2016), *A szuezi válság és Magyarország – 1956. Diplomáciai iratok*. (szerk. Dévavári Zoltán et alii, Veritas Történetkutató Intézet, Magyar Napló, Budapest, 2017).

Kocsis Árpád (Verbász, 1988) filozófus, irodalmár, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Tanulmányait az Újvidéki Egyetemen, a Bécsi Egyetemen és a Pécsi Tudományegyetemen végezte. Kishegyesen él. Esszéi, kritikái és tanulmányai szerbiai és magyarországi folyóiratokban jelentek meg.

Losonc Márk (Újvidék, 1987) filozófus, a Belgrádi Egyetem Filozófiai és Társadalomelméleti Intézetének munkatársa. Doktori tanulmányait az Újvidéki Egyetemen, illetve a párizsi EHESS-en végezte. Temerinben él. Írásai angol, francia, német, szlovén, szerb/horvát és magyar nyelven jelentek meg. Könyvei: *Vakító gépezetek* (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2013), *Engaging Foucault* (szerk. Mark Losonc – Igor Cvejić – Adriana Zaharijević, IFDT, Belgrade, 2015), *Thinking Beyond Capitalism* (szerk. Mark Losonc – Igor Krtolica – Aleksandar Matković, IFDT, Belgrade, 2016), *Ki vagy te, vajdasági magyar?* (szerk., Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2017), *Holokaust i filozofija* (szerk. Mark Lošonc – Predrag Krstić, IFDT, Beograd, 2018), *Vreme, svest i kompleksnost* (IFDT – IKZS, Beograd – Novi Sad, 2018), *Slepilo i kapital* (Karpis, Beograd, 2018).

Rác Krisztina (Zenta, 1981) angol nyelvet és irodalmat tanult a Szegedi Tudományegyetemen, szociológiát és szociális antropológiát a Közép-európai Egyetemen,

illetve Balkán-tanulmányokból doktorált a Ljubljana-i Egyetemen. Az Oslói Egyetem a Habsburg Monarchia társadalmi hagyatékát kutató projektjén munkatárs, többnyelvűséggel, multikulturalizmussal és transznacionalizmussal foglalkozik. Oslóban él, vajdasági és erdélyi terepmunkákkal megszakítva. Az említett témákon kívül a társadalmi nemmel és a kollektív emlékezettel foglalkozó publikációi angol, magyar és szerb nyelven jelentek meg.

Szerbhorváth György (Topolya, 1972) szociológus, az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének munkatársa. A *Regio* és az *EX Symposion* folyóirat szerkesztője. Könyvei: *Viszolygás a várostól* (szerk., Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000), *Vajdasági lakoma*. (Kalligram, Pozsony, 2005).

Ternovác Dániel (Újvidék, 1992) a Szegedi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának harmadéves hallgatója. Az alap- és mesterképzést Újvidéken végezte (BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék; mesterdolgozatának címe: *A vizuális reprezentáció alakzatai a kortárs magyar regényben*). Doktori tanulmányai során modern magyar irodalommal és déli szláv–magyar irodalmi kapcsolatokkal foglalkozik. Szerbiában, Magyarországon és Romániában adott elő szakmai konferenciákon. Kritikákat, tanulmányokat és fordításokat publikált magyarországi és szerbiai folyóiratokban és konferenciakötetekben.

Tóth Szilárd János (Szabadka, 1991) alapfokú tanulmányait a Nemzetközi Tanulmányok szakon végezte a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, mesterfokú tanulmányait pedig politikatudomány szakon, a Budapesti Corvinus Egyetem (BCE) Társadalomtudományi Karán. Jelenleg a BCE Politikatudományi Doktori Iskolájának harmadéves hallgatója. Elsődleges kutatási területe a politikai filozófia. Doktori értekezését a patriotizmus fogalmának republikánus értelmezéséről írja. Tanulmányai magyar, angol és szerb nyelven jelentek meg a *Regio*, a *Filozofija i društvo* és a *Symposion* folyóiratokban.

Vataščin Péter (Érsekújvár, 1987) etnológus, a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központjának belső munkatársa, ill. a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának hallgatója. A mesterképzést a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszéken végezte 2012-ben. Doktori tanulmányai során a jugoszláv háborúk következtében Vajdaságban letelepedett horvátországi és boszniai származású szerb kényszermigránsok identitásával foglalkozik. Írásai magyar és angol nyelven jelentek meg. Szabadkán, Ebeden és Komáromban él. A vajdasági magyarokat érintő eddigi publikációi: Terepmunka multietnikus vajdasági közegben. Adalékok a kutatói én és terep viszonyához. (*Híd*, 2017, 8. 81–86), Vajdaság olvasata – „etnográfiai” szemmel (In Losoncz Márk szerk.: *Ki vagy te, vajdasági magyar? Írások az identitásról és annak hiányáról*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2017, 224–238).

Zakinszky Toma Viktória (Temerin, 1980) újságíró, szerkesztő, egyetemi tanársegéd. A szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar Társadalom- és Humántudományi Tanszékének segédtanára, vállalkozó, a temerini Victory PR-Ügynökség vezetője, a szabadkai Pannon RTV állandó munkatársa. Doktori tanulmányait az Újvidéki Egyetemen folytatja. Temerinben él. Kutatási területei: média és társadalom, kommunikációelmélet, média és irodalom. Tudományos publikációi jelentek meg a kisebbségi jogok, a kisebbségi média, a kvantitatív és kvalitatív médiaelemzés, valamint a tulajdonjogok a médiában témakörében, magyar, szerb és angol nyelven. Gyermekkönyveket is publikál.

Wágner Tamás Zoltán (Budapest, 1990) uniós szakjogász, a Kisebbségi Jogvédő munkatársa. Uniós szakjogászai képzését a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karához tartozó Deák Ferenc Intézetben szerezte 2017-ben. 2015-től kezdve doktori tanulmányokat folytat a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskolájában, 2018-ban abszolutóriumot szerzett. Budapesten él. Írásai magyar és angol nyelven jelentek meg. A vajdasági magyarságot érintő tanulmányai: Szerbiai parlamenti választások (In *Magyarok jogvédelme a Kárpát-medencében*. Kisebbségi Jogvédő Intézet, Budapest, 2016), Kis létszámú magyar osztályok helyzete a Vajdaságban (In *Magyarok jogvédelme a Kárpát-medencében*, Kisebbségi Jogvédő Intézet, Budapest, 2017).

1. Előszó

LOSONCZ MÁRK – RÁCZ KRISZTINA

2015-ben, egy olyan periódusban, amikor megbolydult a vajdasági magyar közélet, s úgy tűnt, nagy szükség van arra, hogy a közösségi létkérdéseket az aktuálpolitikai konfliktusokat meghaladva, tudományos szellemben gondoljuk újra, merült fel azon kutatócsoport létrehozásának ötlete, amely végül ezt a kötetet eredményezte. Így Losoncz Márk, RácZ Krisztina és Tóth Szilárd János kezdeményezésére olyan kutatócsoport alakult, amelynek tagjai már évek óta foglalkoztak vajdasági magyar eszme- és politikatörténeti kérdésekkel, de csak ritkán volt alkalmuk arra, hogy kutatásaikat egy szélesebb, kifejezetten a vajdasági magyarsággal foglalkozó projektbe ágyazzák. Többek között az a meggyőződés vezérelte a kezdeményezőket, hogy a rendkívül szövevényes 1990-es éveket csak a különböző diszciplínákból érkező kutatók összekapcsolásával lehetséges megragadni, így került a csoportba antropológus, filozófus, irodalomteoretikus, jogász, médiakutató, politológus, szociológus és történész. Az összefogás eredménye *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése (1989–1999)* elnevezésű konferencia volt, amelyre Újvidéken, a Forum-házban került sor 2017. december 13-án.

Korántsem véletlen, hogy a közösségi létkérdések reflektálásában az 1990-es évekre való visszanyúlás tűnt a legkézenfekvőbbnek. Ugyanis ebben a korban alakult ki a vajdasági magyar politizálás alapvető koordinátarendszere, máig ható következményekkel. Mindenekelőtt a kulturális/perszonális autonómia, a kettős állampolgárság és az európai integráció igénye volt a későbbiekre nézve meghatározó tényező. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a 2000-es években értek be az 1990-es évekbeli törekvések gyümölcsei – az autonómia megvalósulásának első fejezetét az Ideiglenes Nemzeti Tanács 1999-es megalakítása jelentette (majd ezt a Magyar Nemzeti Tanács különböző változatai követték, kisebb vagy nagyobb jogkörökkel), 2010-ben a magyarországi parlament megszavazta a kettős állampolgárságról szóló törvényt, az európai integrációs folyamatok pedig a miloševići rendszer 2000-es összeomlásával kezdődhettek meg. Ugyanakkor annak ellenére, hogy mindmáig e keretek között manőverezünk, zavarba ejtően kevés tudományos kutatást végeztek az 1990-es évekről. Az okok alighanem sokrétűek. A korszakhoz még mindig kapcsolódó közvetlen érdekek, illetve a még mindig fájó sebek okán a distanciált tudományos megközelítés csak kevesek részéről tűnhetett megvalósíthatónak. Emellett az a benyomás keletkezhetett némelyekben, hogy Jugoszláviának az általános kelet-európai tendenciáktól eltérő válság-, majd felbomlás-története figyelmen

kívül hagyható anomália mindössze, a vajdasági magyarok pedig csupán sokad-rangú szereplői voltak e folyamatoknak; más szóval legfeljebb egy szűk politikai elit lehetett tevéleges aktor – a fajsúlyos döntéseket a vajdasági magyarok feje fölött hozták meg „Belgrádban”, „Budapesten” és nemzetközi csatornákon. Az 1990-es évek vajdasági magyar dimenzióira vonatkozó kutatások csekély száma annak is betudható, hogy nem létezik vajdasági magyar, de legalábbis a vajdasági magyarokra kitüntetett figyelmet fordító társadalomkutató intézmény, amelyre támaszkodhattunk volna. Végül említsük meg, hogy éppen az a nemzedék szenvedte meg leginkább a korszakot, s vándorolt el jelentős arányokban, amelynek tagjai mára tudományos karrierjük csúcsára kerültek, kerülhettek. A vajdasági magyar közösségben egyébként is szüntelen kihívást jelent a múlttudat folyamatos elhalványodása – ez alól szemlátomást az 1990-es évek sem jelentenek kivételt.

Arra törekedtünk, hogy a kötet minél átfogóbban jelenítse meg a történeteket, figyelembe véve mind a „Talpra álltunk, megmaradunk!” pátoszát, mind az egykoron ható prózai körülményeket. Kitüntetett figyelemben részesítettük az általános közösségi igénnyel fellépő politikai eszméket (így a kisebbségi és a vajdasági autonómiagondolat alakulástörténetét) és a kisebbségszervezési dilemmákat, ám egyúttal azon voltunk, hogy az „alulról jövő”, „hétköznapi” és helyi vetületek, valamint az egyéni reflexió szintje vizsgálatának legalább ugyanakkora szerep jusson. A kutatásainkat megannyi irányban lenne érdemes folytatni. Így például fölöttébb fontos lenne részleteiben feltárni a vajdasági magyarság és Szerbia, illetve a vajdasági magyarság és Magyarország közötti viszony történetét, annak hivatalos diplomáciai és informális aspektusaiban egyaránt. A számos lehetséges kutatási téma között hadd emeljünk ki még kettőt: alapos oknyomozó munkát kívánna a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) 1994-es pénzügyi botránya, s mindenképpen szükség lenne annak feldolgozására, hogy az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács miképpen, milyen feltételek mellett alakulhatott meg 1999-ben. Kétségtelenül új fényt vethet majd az 1990-es évek vajdasági magyar dimenzióira az is, ha a szerb (és más) nyelvű történetírás belefog a korszak szisztematikus feldolgozásába – egyelőre még a szocialista Jugoszlávia mértékadó történetével is adós.

*

A kötet négy egységre tagolódik, amelyek tematikailag és módszertanilag különböznek egymástól: két blokk tanulmányokat tartalmaz, amelyekből az első öt a vajdasági magyarság kisebbségi helyzetét, a közösségi autonómia elméleti és gyakorlati modelljeit, valamint az eszmetörténeti alakulásukat elemzi, a második négy pedig más-más térben és időben kontextualizált esettanulmányokon keresztül foglalkozik az 1990-es évekre való emlékezés, a háború, a trauma és az ellenállás tematikájával. A harmadik egység a kort jelentősen befolyásoló személyekkel készült mélyinterjúk átíratát tartalmazza, így az olvasó egyfajta közvetlenebb „polifónián” keresztül belátást nyerhet abba, hogyan értelmezi két évtized távlatából az eseményeket Balla Lajos „Laci”, Csorba Béla, Hódi Sándor, Várady Tibor és Vékás János,

illetve a néhai Kasza József. A negyedik blokkban Wágner Tamás Zoltán számos forrásra támaszkodva az 1989-től 1999-ig terjedő időszak részletes politikai kronológiáját nyújtja.

A kötet első tanulmánya Tóth Szilárd Jánosé, aki a vajdasági magyar autonómia eszmetörténetét tárja az olvasó elé. Nem csupán történeti áttekintést nyújt a különböző autonómiakonceptiókról, hanem kortárs elméleti belátások nyomán definiálja is az alapvető fogalmakat, strukturáltan mutatja be az egyes modelleket, elemzi az őket alakító tényezőket. A vajdasági magyar szempontokon kívül a szerbiai, a magyarországi és a nemzetközi kontextust is figyelembe veszi, valamint fölvázolja az autonómiakonceptiók kialakításának legfőbb stratégiáit. A tanulmány által az olvasó részletes betekintést nyerhet a vajdasági magyar autonómia politikatörténetébe.

Szintén történeti-elemző jellegű Losoncz Márk *Vajdaságiság és etnikai politizálás – a vajdasági magyarság regionális önazonosságának kérdéséhez* című tanulmánya. Nem csupán magyar nyelvű forrásokból dolgozik, hanem a szerb történetírásnak a vajdasági autonómiára vonatkozó következtetéseit is szem előtt tartja, részben ezekben ágyazva a vajdasági autonómatörekvések magyar dimenzióit és az autonómia időnkénti megvalósulásának történetét.

Dévavári Zoltán szövege a vajdasági magyarság két világháború közötti és 1990-es évekbeli helyzetét hasonlítja össze. A történelmi források, többek között a választási eredmények és a statisztikák elemzésén alapuló munkából az tűnik ki, hogy a különbségek ellenére a két korban mind az általános társadalomszerkezeti, mind a közösség szervezési kérdések, valamint az államalkotó nemzet viszonyulása a magyar kisebbséghez olyan párhuzamokat mutatnak, amelyekből a jelenre nézve is fontos tanulságok vonhatóak le.

Kocsis Árpád tanulmánya, noha a címből ítélve esettanulmánynak tűnhet, valójában jóval átfogóbb: Csorba Béla szövevényes pályáját, pontosabban annak politikai vonatkozásait körbejárva a vajdasági magyar közösség 1990-es évekbeli általános dilemmáiról szól. A tanulmány két fő tartalmi egységének egyike pontosan az általános érvényű és a helyi jellegű közti (vélt vagy valós) dichotómia, míg a másik az erőszak és béke kettőssége köré strukturálódik.

Zakinszky Toma Viktória a vajdasági magyar sajtó szerkesztéspolitikájának és a tulajdonjogi viszonyainak prizmáján keresztül vizsgálja a vajdasági magyar kisebbségi politika alakulását az 1990-es években. A tanulmány visszanyúl az 1989 és 1999 közti periódust megelőző idősakra is, illetve hangsúlyt fektet a kisebbségi sajtó specifikumaira, és ezt szem előtt tartva végzi a vajdasági magyar média hiánypótló elemzését.

A kötet második tematikus egységének alaphangját Szerbhorváth György *A délszláv háborúk emlékezete a vajdasági magyaroknál* című tanulmánya adja. A szerző különféle forrásokat elemezve foglalkozik az emlékezetpolitika, a kollektív emlékezés, a felejtés és a trauma(tizáltság) kérdésköreivel. A sorozás, a békemozgalmak, az ellenállás, az önkéntesek és az elesettek témáin keresztül az olvasó áttekintheti az 1990-es évekre vonatkozó emlékezetpolitika alakulását, nem csupán a vajdasági

magyarság kulturális és politikai elitjének perspektívájából, hanem a „hétköznapi” emberek szemszögét is figyelembe véve.

Az emlékezetpolitikai vonalat folytatva a következő szöveg, amelynek Rácz Krisztina a szerzője, egy konkrét esetnek, az oromhegyesi Zitzer Szellemi Köztársaságnak a társadalmi emlékezetét kutatja. Az eseményről szinte minden rendelkezésre álló, sokrétű anyag, valamint a Zitzer jelentős szereplőivel készített interjúk fölhasználásával készült tanulmánynak köszönhetően az olvasó három különböző, de egymással szorosan összefüggő kérdéskör elemzését kapja: az etnicitását, a társadalmi nemét és a közösségi emlékezetét a vajdasági magyar közösségben.

Vataščin Péter tanulmányában a Horvátországból és Bosznia-Hercegovinából Vajdaságba, pontosabban Szabadkára érkezett menekültek társadalmi megítélésére összpontosít. A többéves terepmunka anyagát részleteiben feldolgozó munka hangsúlya az etnikai határok fölállításán, szilárdságán, illetve fluiditásán van. Ehhez a már önmagában gazdag tematikához kapcsolódik az 1990-es évek traumatikus eseményeinek emlékezetpolitikája, amelynek egyik jelentős gócpontja a délszláv háborúk menekültjeiről szóló diskurzus.

Tovább görgetve az emlékezetkutatás módszerét, a kötet utolsó tanulmányában Ternovác Dániel az 1999-es NATO-bombázás emlékezetével foglalkozik, mégpedig a vajdasági magyarság néhány kiemelkedő képviselőjének, Csorba Bélának, Hódi Sándornak, Major Nándornak, Utasi Csabának és Végel Lászlónak a korabeli naplóit fölhasználva. A szerző irodalomelméleti keretbe ágyazva tárja föl a vajdasági magyarok specifikus dilemmáit a történetek kapcsán, illetve a politikai és a köznapi, a többségi és a kisebbségi, valamint a személyes és a közösségi diskurzusok dichotómiáit.

A kutatócsoport reményei szerint a kilenc tanulmány, kiegészülve a hat mélyinterjú átiratával és a vizsgált időszak jelentős eseményeit összefoglaló kronológiával, megfelelő alapot szolgáltat az olvasónak a vajdasági magyar közösség sokban sorsfordító időszakának áttekintéséhez és értelmezéséhez.

*

A kutatásainknak, a konferenciának, illetve a kötet megjelenésének költségeit a Magyar Tudományos Akadémia csoportos Domus-ösztöndijából fedeztük. A kutatások lebonyolításában és a konferenciaszervezésben segítségünkre volt a Regionális Tudományos Központ (Belgrádi Egyetem, Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet), az újvidéki Multikulturális Központ, az MTA TK Kisebbségkutató Intézete, az újvidéki Forum-ház, valamint a Híd Kör Egyesület. Köszönjük Dormán Lászlónak, hogy rendelkezésünkre bocsátotta a történelmi VMDK-ról készített fotóit, valamint a recenzenseknek az alaposan elvégzett munkát.